

Onderzoek naar particuliere tuinen uit de periode 1850-1940

EEN KORTE BESCHRIJVING VAN DE 'GEMENGDE STIJL'

DOOR BONICA ZIJLSTRA*)

In het bestand van Nederlands groen vormen particuliere tuinen en parken, in de stad zowel als op buitenplaatsen en landgoederen aangelegd, een zeer bedreigde groep. Dit geldt met name voor die plaatsen, die ontworpen en aangelegd zijn in de periode 1850-1940, ook als er al een oudere aanleg aanwezig was. De wetenschappelijke bestudering van de Nederlandse tuincultuur is tot nu toe vrijwel aan deze nieuwere tuinen voorbijgegaan¹⁾. De waarde van deze tuinen valt daarom nog nauwelijks te bepalen, met alle gevolgen van dien: ze verdwijnen, worden verwaarloosd of worden bedreigd door andere zaken, zoals urbanisatie. Wel kan worden vastgesteld dat er buitengewoon interessante tuinen bestaan die na 1850 zijn aangelegd²⁾. Vooral in de periode 1880-1920 dienen zich nieuwe kunststijlen aan, die ook op tuinarchitecten invloed hebben.

INVENTARISATIE

Om enig inzicht te krijgen in deze materie heeft de Nederlandse Tuinenstichting³⁾ mij gevraagd een inventarisatie te maken van bovengenoemde tuinen en parken. Dit werd mogelijk gemaakt door subsidie van het Prins Bernhardfonds. De Nederlandse Tuinenstichting heeft zich in eerste instantie toegelegd op de tuinaanleg voor particulieren van de tuinarchitecten John Bergmans (1892-1980), Henri Copijn (1842-1923), Hugo A. C. Poortman (1858-1953), Leonard A. Springer (1855-1940) en Dirk F. Tersteeg (1876-1942)⁴⁾.

Voor deze inventarisatie is mede de hulp ingeroepen van donateurs van de Tuinenstichting. Zij gaan op zoek naar het huisadres van die tuinen, die zich in of in de omgeving van hun woonplaats hebben bevonden. Zij proberen de ligging van de tuinen te achterhalen aan de hand van bijvoorbeeld de naam van de opdrachtgever en het jaar van ontwerp en/of aanleg van de tuin. Ik probeer deze donateurs zo veel mogelijk gegevens te bieden, wat het zoeken voor hen natuurlijk vergemakkelijkt. Hebben zij het huisadres gevonden, waar de tuin tussen 1850 en 1940 is aangelegd, dan gaan zij daar een kijkje nemen en geven de huidige situatie globaal weer. Uit het materiaal dat de 'speurders' mij toesturen, wordt een eerste voorzichtige schifting gemaakt: de tuinen waarvan blijkt dat ze nog bestaan worden later door mij bezocht. Dan wordt er ook bekeken in hoeverre er nog een relatie is met het oorspronkelijke ontwerp uit de bestudeerde periode.

ONDERZOEK

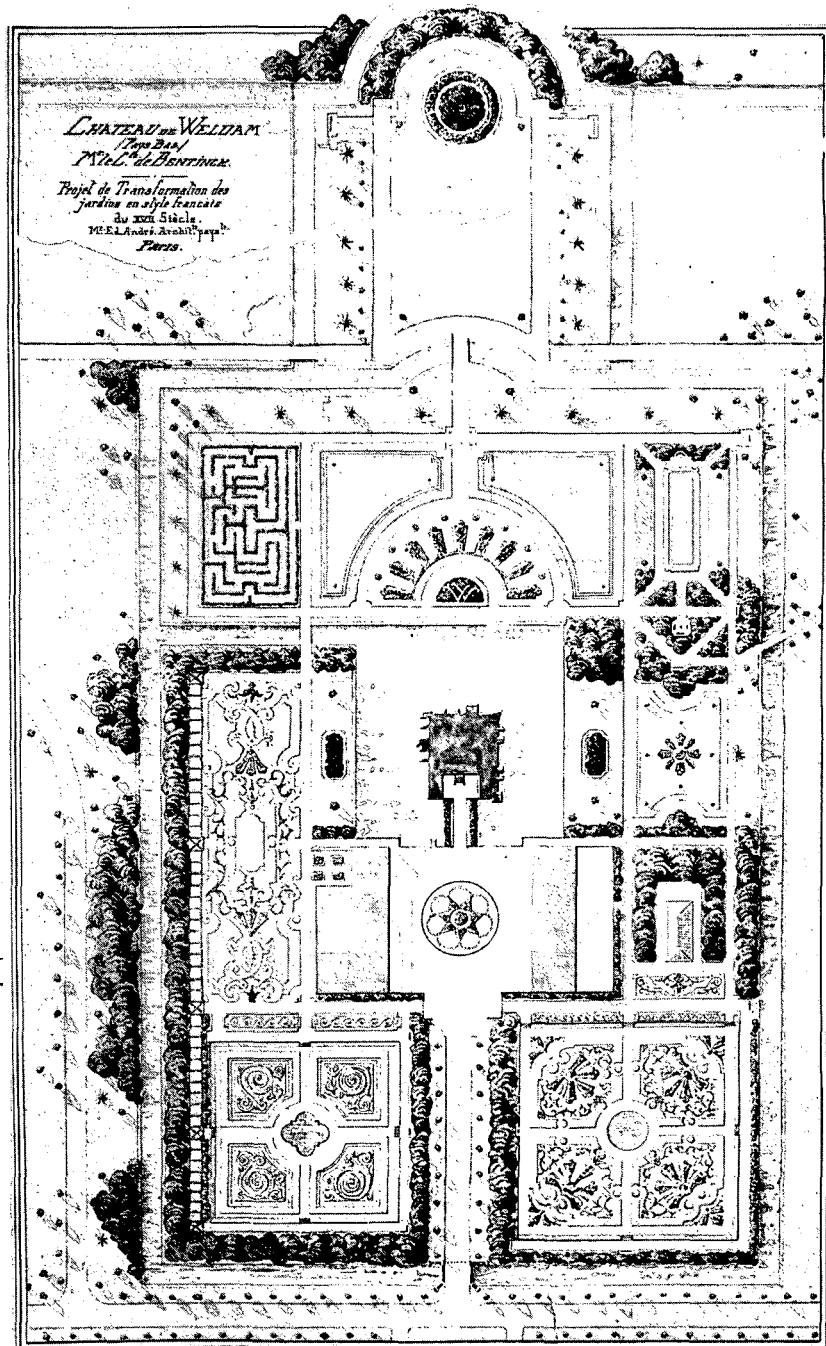
Naast de inventarisatie van het particuliere Nederlandse groen zal er een zo duidelijk mogelijk beeld gegeven worden van buitenlandse invloeden, soorten beplanting, stijlvormen, ideeën, achtergronden en wederzijdse beïnvloeding van Nederlandse tuinarchitecten, alles toegespitst op het tijdvak

1850-1940. In deze algemene beschouwing worden ook niet-particuliere werken van de vijf genoemde tuinarchitecten betrokken.

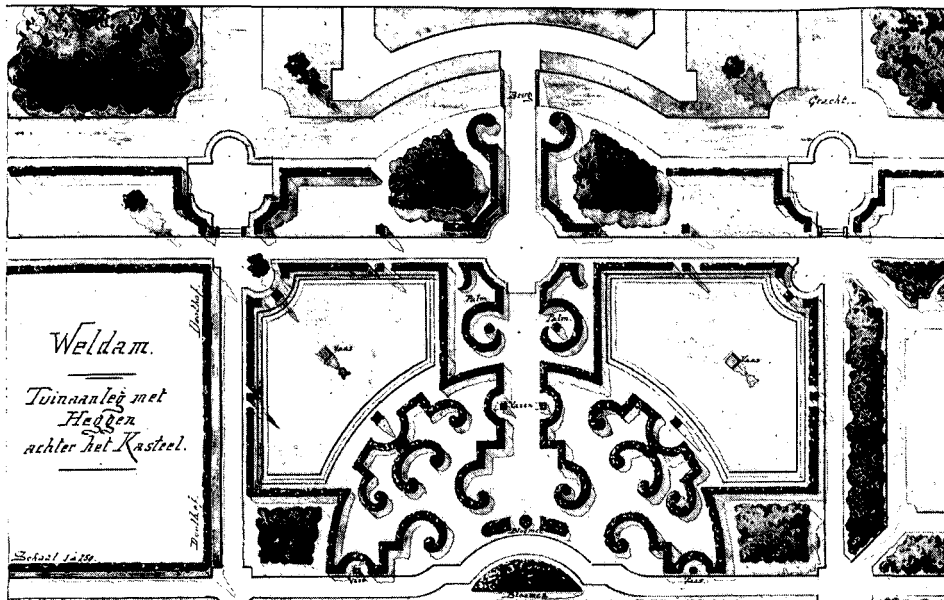
Door middel van de resultaten van de inventarisatie en het overige deel van het onderzoek, zal een onbekend gebied voor tuinhistorici en andere belangstellenden hopelijk meer bekendheid krijgen⁵⁾, en zal de Nederlandse Tuinenstichting haar doelstelling 'het instandhouden van tuinen met een karakteristieke vormgeving, ligging en beplanting' beter kunnen uitwerken.

HUGO A. C. POORTMAN, (1858-1953)
EN DE GEMENGDE STIJL

Een voorbeeld van een stijl in de tuinaanleg die gedurende de periode 1850-1940 in Nederland werd toegepast is de zogenaamde gemengde stijl. Eén van de belangrijkste Nederlandse tuinarchitecten die onder andere in deze stijl werkte was Hugo A. C. Poortman. Hij werd in 1858 in Zwolle geboren als zoon van een predikant; in 1876 begon hij een opleiding aan de Staats Tuinbouwschool te

Ontwerp voor de tuin direct rondom Kasteel Weldam te Goor, door Edouard André, ca. 1885. In 1886 begon Hugo A. C. Poortman met de uitvoering van dit ontwerp.

Ontwerp voor de tuinaanleg direct ten noorden van Kasteel Weldam te Goor, door Hugo A. C. Poortman, maart 1907.

Deze aanleg met heggen verving de waaier of pauwenstaart, die te zien is in het ontwerp van Edouard André (afb. 1).

Beide afbeeldingen: Huisarchief Weldam; foto Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist.

Vilvoorden in België, waar hij in 1879 zijn diploma behaalde. Een jaar later werd hij tekenaar bij Edouard André (1840-1911), 'architecte-paysagiste' te Parijs, waar hij spoedig opklom tot Chef de Bureau. Van 1882 tot 1885 maakte hij op verzoek van André een botanische onderzoekingsreis door Ecuador en Peru. De reis was geen succes; na allerlei moeilijkheden keerde Poortman in 1885 terug naar Parijs. Een jaar later gaf André hem de leiding over de aanleg van de tuinen binnen de grachten van Kasteel Weldam te Goor, een opdracht van Graaf Bentinck. Poortman werd in 1887 zijn particulier secretaris en administrateur. Hij woonde tot 1914 in het rentmeestershuis op Weldam, maar behield de vrijheid als zelfstandig tuinarchitect te werken. Na 1915 houdt hij zich uitsluitend bezig met werken op het gebied van de tuinarchitectuur. Vanaf 1916 woonde hij in Huize Peckedam, behorende bij het Nijenhuis te Diepenheim.

INVLOED OP POORTMAN'S WERK

Poortman werd in de tijd dat hij bij André in dienst was, belast met de uitvoering van een aantal van diens werken. Het ligt dan ook voor de hand, dat hij sterk door André beïnvloed is geweest. André had zijn opvattingen over tuinarchitectuur gepubliceerd in zijn boek *L'Art des jardins* (1866), waarvan in 1879 een meer uitgebreide druk verscheen. Leonard A. Springer schrijft over dit boek in zijn *Bibliografisch overzicht van geschriften... op het gebied der tuinkunst* (1936): 'Dit bekende studiewerk is jaren lang het boek geweest, dat door elk aankomend tuinarchitect werd bestudeerd, vooral in Frankrijk en België, maar ook in ons land...'. De traditionele landschapsstijl was langza-

merhand minder geschikt voor de wensen die tuinbezitters kregen: in de negentiende eeuw werden er steeds meer exotische bloemen en planten in Europa geïmporteerd, waardoor de aandacht voor de beplanting toenam. De diversiteit in het aangeboden plantmateriaal werd steeds groter en men wilde deze 'nieuwe' planten kennelijk graag in zijn tuin, park of buitenplaats verwerkt zien. De ruimtewerking van de landschappelijke aanleg werd minder belangrijk gevonden: het werd steeds meer de achtergrond waartegen of het toneel waarop men de bloemenpracht ging tonen. De bloemen moesten goed vanuit het huis te zien zijn: men maakte daarom vlakbij het huis ronde, ovale, nier- of korfvormige bloemperken in het gazon. Deze manier van het verwerken van bloemen sloegen niet bij iedereen aan en men bleef zoeken naar andere mogelijkheden.

André zocht inspiratie in de geometrisch gevormde tuinen uit het verleden; zijn boek begint met een overzicht van de tuinkunstgeschiedenis. Het was echter niet zijn bedoeling dergelijke tuinen precies na te volgen: er werd een eigen interpretatie aan gegeven en de gebruikte plantensoorten voor de 'vulling' waren modern voor zijn tijd. Voor de omlijsting, de aanleg die verder van het huis gelegen was, hield hij de sinds het einde van de 18de eeuw in zwang gekomen z.g. landschapsstijl aan.

Een dergelijke aanleg, waarbij een geometrische tuinstijl bij het huis en een landschappelijke aanleg in de rest van het park gecombineerd wordt, noemde André 'le style composite ou mixte'. Hij schrijft daar in *L'Art des jardins* (1879) het volgende over:

'Le style composite ou mixte résulte d'un jugement mélange des deux autres (style géométrique et style paysager), dans certaines conditions favorables. A mon avis, c'est à lui que l'avenir de l'art des jardins appartient...'

Les abords des palais, des châteaux, des monuments situés dans de vastes parcs, traités selon les lois de l'architecture et de la géométrie et passant graduellement aux parties éloignées où la nature spontanée reprend ses droits, voilà ce qui peut tenter les

'efforts des paysagistes de l'avenir...'

Poortman was zo'n 'paysagiste de l'avenir'. De tuinen van Kasteel Weldam te Goor zijn weliswaar ontworpen door André, maar Poortman heeft het werk uitgevoerd en later de detailontwerpen gemaakt die daar uitgevoerd zijn.

In dergelijke 'gemengde stijl' tuinen, in Nederland tussen 1880 en 1940 aangelegd, werd veel gebruik gemaakt van buxus- of taxushagen, in vorm gesnoeide buxus- of taxusbomen, parterres de broderie en berceaux: vormen en planten die herinneren aan zeventiende-eeuwse tuinen. Daarnaast werd er echter ook veel gebruik gemaakt van rhododendrons, rozen en geraniums: geliefde planten in de tweede helft van de negentiende eeuw.

Tuinen waar Poortman gewerkt heeft, en waar een dergelijke gemengde stijl-aanleg te zien is, zijn: de tuinen van: Kasteel Amerongen, Amerongen; Kasteel Twickel, Delden; Kasteel Weldam, Goor; Kasteel Verwolde, Laren (Gld).⁶

Met dank aan de heer U. M. Mehrtens, mevr. C. S. Oldenburger-Ebbers en de heer D. Pezarro.

*) Drs. B. Zijlstra is kunsthistorica en conservator van het Kasteel Amerongen. Momenteel doet zij onderzoek naar particuliere tuinen, ontworpen en aangelegd in de periode 1850-1940, in opdracht van de Nederlandse Tuinenstichting.

Noten

1. Uitzondering hierop vormen verschillende delen van *Bijdragen tot het bronnenonderzoek naar de ontwikkeling van nederlandse historische tuinen, parken en buitenplaatsen*, Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist; Gerard Geenen, Gerda Roelleveld, Leonard A. Springer, *Beschrijving en documentatie van zijn beroepspraktijk*, Landbouwhogeschool, Wageningen 1982
2. Enkele van de vele voorbeelden zijn: De Hooge Vuursche te Baarn, 1910, Dirk F. Tersteeg, en de tuin bij villa Mariënhof te Tilburg, 1916-1918, Leonard A. Springer
3. Het secretariaat van de Nederlandse Tuinenstichting is gevestigd op Prinsengracht 610, 1017 KS Amsterdam
4. J. D. Zocher jr. (1791-1870) is niet in de inventarisatie opgenomen omdat deze tuinarchitect niet meer leefde in de periode 1880-1920 en geen vernieuwende invloed uitoefende, in die zin dat hij nieuwe kunststijlen in zijn ontwerpen verwerkte. L. P. Zocher (1820-1915) heeft weinig opdrachten van particulieren gekregen. Hij legde vooral villaparken en plantsoenen aan in opdracht van gemeenten. Ook is hij daarom niet in de inventarisatie opgenomen.
5. Het onderzoek zal in een rapport of publicatie zijn uiteindelijke vorm krijgen.
6. Informatie over Poortman is onder andere te vinden in: J. C. Bierens de Haan, De tuin van Huis Verwolde te Laren, in: *De Woonstede door de eeuwen heen*, 3de kwartaal 1983, p. 36 t/m 45. U. M. Mehrtens, Huize Doorn te Doorn, *Bijdrage tot het bronnenonderzoek naar de ontwikkeling van nederlandse historische tuinen, parken en buitenplaatsen*, deel 13, Rijksdienst voor de Monumentenzorg, Zeist 1983. Carla S. Oldenburger, Hugo Anne Cornelis Poortman (1858-1953), eerste voorzitter van de B.N.T. van 1922-1928, in: *Groen*, 11, 1982, p. 533 t/m 539. Jhr. Dr. H. W. M. van der Wijck en Drs. J. Enklaar-Lagdijk, *Overijsselse Buitenplaatsen*, Alphen aan den Rijn 1983